

نگاهی به زمانه و کارنامه‌ی هفته‌نامه‌ی «آینه»، دومین نشریه در سمرقند

نجم کاویانی

پس از فروپاشی اتحاد شوروی و سر برآوردن جمهوری‌های مستقل آسیای‌میانه از جمله جمهوری تاجیکستان امکان و فرصتی به دست آمده که با کارهای پژوهشی هویت تاریخی منطقه نهادینه گردد. در همین راستا از آغاز دهه‌ی نود سده‌ای بیستم یک روند گسترده‌ای تاجیک‌شناسی و مطالعه جنبش‌های فرهنگی، مدنی و فکری منطقه شکل گرفته و علاوه بر نشست‌های متعدد، ده‌ها کتاب و صدها مقاله‌ی پژوهشی توسط ایرانی‌ها، تاجیک‌ها و دیگران در این حوزه نوشته، چاپ و پخش شده است. به باور نگارنده، نگرش علمی به کارنامه‌ی روزنامه‌های تأثیرگذار بر جنبه‌های مدنی و فرهنگی ماوراءالنهر (فرارود)¹ در صد سال اخیر در این حوزه از اهمیت ویژه برخوردار است. نوشته‌ی هذا در همین راستا نگارش یافته است.

هفته‌نامه‌ی «آینه»، در تاریخ اول شوال ۱۳۳۱ هجری قمری برابر با ۲۰ اوت ۱۹۱۳ میلادی به مدیریت محمود خواجه بهبودی سمرقندی در سمرقند به شکل مجله آغاز به نشر کرد و انتشار آن تا ۱۵ ژوئن ۱۹۱۵ ادامه یافت.

مدیر مسئول هفته‌نامه‌ی «آینه»، در نخستین شماره در باره هدف از نشر چنین نشریه‌ی نوشت:

«در این زمان بعضی اشخاصیکه با چشم باز احوال و اوضاع را نگاه می‌کنند و یا علم تاریخ را مطالعه می‌کنند، طالب اصلاح می‌شوند.... اگر از آنها پرسیده شود که اصلاح از کجا سر (آغاز) می‌شود؟ جواب خواهند گفت که از مکتب و مدرسه. چونکه حیات ملت وابسته به مکتب و مدرسه است....»

عمارت مکتب و مدرسه [در بخارا] کم نیست اما کیفیت تعلیم آن خوب

نیست و علم که ذاتا به ما لازم است در مکتب و مدرسه ما نیست... ملت‌های بیدار در باب اصلاح مکتب و مدرسه سعی بلیغ دارند. چونکه اصلاح و انتظام مکتب و مدرسه باعث ترقی و پیشرفت دین و ملت است.»²

مدیر مسئول هفته‌نامه، برگزیدن نام «آئینه» را نام مناسبی برای بیان راه، روش و محتویات نشریه می‌دانند و آنرا در نخستین شماره زیر عنوان «آئینه چیست؟» چنین توضیح می‌دهد: «شخصی از بنده سوال می‌کند که مراد از آئینه ... چیست و چه چیز را نشان می‌دهد؟ گفتیم آئینه که ... بر وی انسان نظر افکند، خود را می‌بیند و از چگونگی حالات و قیافه خود واقف و آگاه می‌شود و پس به علاج می‌کوشد...»³

هدف اصلی هفته‌نامه‌ی «آئینه» ترویج علم و معارف، گشایش مدارس، اصلاح نظام آموزش و پرورش، پیشرفت و آبادی بخارا بود.

در همین‌جا یادآور می‌شوم، نویسنده این سطور کوشش سعی می‌کند که در این نوشته از یکسو گویش بخارایی، واژه‌ها و ساختارهای زبانی هفته‌نامه‌ی «آئینه» را که پیشینه‌ای نزدیک به صد سال دارد، محفوظ باقی بماند و از سوی دیگر متن و زبان نوشته برای گروه‌ای گسترده‌ای فارسی‌زبانان قابل فهم باشد.

نوشته را در آغاز، با نظری گذرا در باره‌ای اوضاع سیاسی و اجتماعی که پیش‌زمینه‌ی انتشار هفته‌نامه‌ی «آئینه» گردید، آغاز می‌کنم.

نگاهی بر پیش‌زمینه‌ی تأسیس هفته‌نامه‌ی «آئینه»:

در آغاز سده‌ای بیستم، فرارود چند دگرگونی مهم را تجربه کرد که بر تحولات منطقه و از جمله بخارا تأثیر گذاشت. پیروزی نظامی ژاپن بر امپراتوری روسیه در ۱۹۰۵ و درهم شکستن افسانه‌ی قدرت برتر اروپایی. وقوع انقلاب ۱۹۰۵ - ۱۹۰۷ روسیه و در پی آن آغاز تحولات در روسیه و سرزمین‌های تحت‌الحمایه آن. براه افتادن انقلاب «ترک‌های جوان» در سال ۱۹۰۸ در عثمانی و فاصله گرفتن آنها از اندیشه‌ی اتحاد اسلام و نزدیک شدن شان به اندیشه‌ی ملت‌گرایی ترک.

برپایی انقلاب ۱۹۰۵ - ۱۹۰۹ مشروطه در ایران که راه را برای تحولات بزرگ تجددخواهی باز کرد. توسعه جنبش آزادی‌خواهی و بیداری روزافزون مردم هند به عنوان بزرگترین مقاومت غیرخوشونت آمیز توده‌ای که پایه‌های استعمار بریتانیا را لرزاند.

بدین ترتیب بخارا شاهد وزش نسیم جنبش‌های تجددخواهی و اصلاح‌طلبی در منطقه بود و از نظر فرهنگ و تمدن یک دوره‌ی انتقالی را تجربه می‌کرد. مبارزه میان نیروهای مدافع نظام کهن استبدادی و نیروهای هوادار روشنگری و تحول شدت کسب می‌کرد. نشریات اصلاح‌طلب و تجددخواه، که در کشورهای دیگر نشر می‌گردید، در آغاز سده‌ای بیستم راه خود را به سوی بخارا باز کردند. این نشریات برغم همه موانع به دست گروه‌های اصلاح طلب می‌رسید و در امر بیداری و تشکل آنها نقش با اهمیت داشت. در واقعیت جنبش اصلاح‌طلبانه‌ی گروه‌های روشنفکری بخارا با امواج نهضت مشروطه و آزادیخواهانه‌ی منطقه پیوند داشته است و مسلماً از آن تأثیر می‌پذیرفته و بر آن تأثیر می‌گذاشته است.

در همین برهه جنبش‌های فکری و سیاسی بخارا که پیش از همه بر محور تجددخواهی و اصلاح‌طلبی سربلند کرده بودند به مبارزه سیاسی و اجتماعی برای پیاده کردن اصلاحات و تجدد پرداختند. در سال‌های پایانی دهه‌ی اول سده‌ی بیست، مبارزه سیاسی - اجتماعی میان آنها و نیروهای متعصب و سنت‌گرا شدت کسب کرد که در نتیجه نیروی جدیدی در بخارا پدید آمد که به نام "جدیدی‌ها"⁴ (جوان‌بخارائیان) نامیده شدند. «جوان‌بخارائیان» به منظور آگاه ساختن مردم از اوضاع جهان، منطقه و بخارا و همچنین پیاده کردن اصلاحات، به نشر و تبلیغ منظم دیدگاه و اندیشه‌های خود در میان مردم پرداختند و در مارس ۱۹۱۲ روزنامه‌ی تجددخواه و اصلاح‌طلب «بخارای شریف» را در شهر بخارا به زبان فارسی منتشر کردند. این روزنامه بعد از انتشار ۱۵۳ شماره در ژانویه ۱۹۱۳ به دستور امیرعالم خان،⁵ امیر بخارا متوقف شد. پنج ماه بعد از متوقف شدن آن به کوشش «جدیدی‌ها» هفته‌نامه‌ی «آینه» در ۲۰ اوت ۱۹۱۳ در شهر سمرقند منتشر شد. نقش فعالان جنبش «جدیدی‌ها» و بیش از همه محمود خواجه بهبودی سمرقندی در نوشتن مقاله‌ها برجسته است.

نگاهی به زندگی‌نامه‌ی محمود خواجه بهبودی:

محمود خواجه بهبودی سمرقندی (۱۹۱۹- ۱۸۷۵)، روزنامه‌نگار، نماینده‌نویس و یکی از پیشگامان نهضت «جدیدی‌ها» در آسیای‌میانه بود.⁶ وی در سال ۱۸۷۵ در سمرقند زاده شد و بعد از آموزش ابتدایی در مدارس سنتی به عنوان مفتی در سمرقند تعیین گردید. وی بین سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۱۴ از عثمانی، مصر و روسیه دیدن کرد و با اوضاع و احوال مدارس، معارف، ادبیات، مطبوعات و زندگی مردم این کشورها آشنا شد. بازدید از این کشورها در تحول اندیشه و دیدگاه‌های بهبودی سهم با اهمیتی داشتند.

بهبودی دریافته بود که پیشرفت جامعه ریشه در مکتب و معارف دارد، اما با روشنی دید که کتاب‌های درسی و اصول آموزش و پرورش پاسخگوی نیازهای جامعه نیست. از این رو «وی در ۱۹۰۳ برای نخستین بار مدرسه به شیوه نوین در سمرقند بنیاد نهاد.»⁷ همچنین وی برای چاپ کتاب‌های درسی در سمرقند چاپخانه تأسیس کرد و دست به تألیف چند کتاب درسی زد.

بهبودی در ۱۹۱۱ نخستین نماینده‌نامه را نوشت که موضوع آن رقابت میان بازرگانی به شیوه سنتی و بازرگانی به شیوه نوین بود. وی این نماینده‌نامه را در ۱۹۱۳ در سمرقند، بخارا، تاشکند و چند شهر دیگر به زبان فارسی و ازبکی به اجرا درآورد.

بهبودی در شکل‌گیری روزنامه‌نگاری و مطبوعات تاجیک سهم با اهمیتی دارد. وی از آوریل تا سپتامبر ۱۹۱۳، نشریه‌ی «سمرقند» را هفته‌ی دو بار در سمرقند منتشر کرد. این نشریه در مجموع ۴۵ شماره به چاپ رسید. سپس بهبودی به چاپ و نشر هفته‌نامه‌ی «آینه» در ۲۰ اوت ۱۹۱۳ پرداخت.

بهبودی می‌پنداشت که نظام امارت بخارا را می‌توان با رشد علم، معارف، فرهنگ، صنعت و اقتصاد اصلاح کرد. اما امیر عالم خان منغیت نه تنها به توصیه‌های «جدیدی‌ها» در امر ترویج علم و معارف توجه نکرد، بلکه پاکسازی «جدیدی‌ها» را به راه انداخت و در سال ۱۹۱۸-۱۹۱۷ دست به قتل عام هزارها روشنفکر زد. این امر موجب دگرگونی اندیشه‌های سیاسی بهبودی شد، به طوری که وی نجات کشور را نه در اصلاح نظام امارت بخارا، بلکه در برانداختن آن می‌دید.⁸

بهبودی در آوریل ۱۹۱۷ به عنوان عضو هیأت رئیسه شورای عموم مسلمانان و عضو هیأت تحریر نشریه «حریت» برگزیده شد.^۹ و در مه ۱۹۱۸ کمیسر آموزش و پرورش سمرقند تعیین شد.

بهبودی در مارس ۱۹۱۹ هنگام سفر در شهر سبز به دست عوامل امیرعالم خان، امیر بخارا دستگیر و شکنجه شد و سرانجام به فرمان امیر، در شهر قرشی به قتل رسید.^{۱۰}

نگاهی بر محتوای هفته‌نامه‌ی «آینه»:

به طور کل، در مقاله‌های مجله مسایل مهم اجتماعی همراه با نظر دست‌اندرکاران آن، بازتاب یافته است. اندیشه‌ها و دیدگاه‌های مجله پیش از همه متأثر از «نهضت جدیدی‌های» بخارا و جنبش تجددخواهی منطقه در همان دوره بود. از این‌رو، آشنا شدن با درونمایه‌ی نوشته‌های مجله آینه، در امر شناخت اندیشه‌ها و دیدگاه‌های گردانندگان مجله، که بازتاب دهنده نظریات روشنفکران بخارا در همان برهه بود، کمک می‌کند و همچنین در امر شناخت مسایل جدی مطروحه در همان دوره. مسلماً این امر برای پی بردن به اوضاع و احوال و مناسبات اجتماعی - سیاسی دو دهه نخست سده‌ای بیست امارت بخارا با اهمیت است.

مقاله‌های هفته‌نامه‌ی «آینه» عمدتاً به موضوعات زیرین پرداخته بود: در باره تعمیم علوم، ترویج معارف، گشایش و اصلاح مکاتب و مدارس، پیشرفت اقتصادی، مبارزه علیه جهل، خرافه‌پسندی و عادات ناپسند. اما مسئله محوری هفته‌نامه مسئله‌ی اصلاح نظام آموزش و پرورش در امارت بخارا بود. البته اصلاح نظام آموزش و پرورش، در آن زمان یکی از اهداف جدی و برجسته‌ی محافل و گروه‌های روشنفکر و اصلاح طلب در منطقه و از جمله امارت بخارا بود.

برغم اینکه معارف‌پروری در بخارا دارای ریشه‌های تاریخی بود، اما در امارت بخارا از جمله در سمرقند به طور کل مدارس وضع نابسامانی داشت و تعداد با سوادان و شاگردان مدارس اندک، شیوه تدریس کهنه، کیفیت آن در سطح نازل و امر فراگیری علوم محدود بود. معارف‌پروران بخارا می‌خواستند شبکه مدارس گسترش یابد، کیفیت تدریس بهبود حاصل کند، شیوه‌ی تدریس جدید شود و در مدارس تاریخ و جغرافیا، حساب و علوم طبیعی درس داده شود. آنها پافشاری داشتند که بدون تدریس و فراگیری این علوم پیشرفت جامعه امکان پذیر نیست.

هفته‌نامه‌ی «آینه» که بازتاب‌دهنده‌ی اندیشه‌ها و دیدگاه‌های معارف‌پروران بخارا در همان برهه بود، اصول آموزش و پرورش، کیفیت و شیوه‌ی تدریس را در مدارس بخارا به نقد می‌کشد و امر تعمیم علم، اشاعه معارف و گشایش مدارس را یک امر «دینی و ملی» می‌داند و نقش معارف را در بیداری مردم و مبارزه علیه جهل، خرافه‌پسندی و انکشاف جامعه برجسته می‌سازد. مجله در این راستا نه تنها خوانندگان خویش را تشویق به آموختن علوم طبیعی و اجتماعی و اشاعه معارف و اصلاح مدارس می‌کند، بلکه در این زمینه پیشنهادها‌ی مشخص را برای امیر بخارا و دستگاه اداره‌ای آن و گروه‌های روشنفکری امارت بخارا ارائه می‌کند.

«آینه» در شماره‌ی سوم زیر عنوان «ما را اصلاح مدارس و مکاتب لازم است»، همه بدبختی‌ها را از عدم مدارس منظم و فقدان مکاتب می‌داند و تأکید می‌کند که هیچ ملتی و هیچ طایفه‌ی ترقی و پیشرفت نکرده است مگر در سایه مدارس و مکاتب منظمه ... اما در مکتب‌های ما شاگرد ۷-۸ سال درس خوانده نام خود را به زور (دشواری) نوشته می‌تواند...

در حالیکه سال‌ها است که مسلمانان سایر ممالک درجه‌ی لزوم و اهمیت مکاتب (مدارس) جدید را دانسته ... در هر شهر و قریه (روستا) آنرا دایر نموده، روز به روز به تکمیل آن می‌کوشند اما ما ... نه تنها مکاتب و مدارس جدید تأسیس نمی‌نمائیم، بلکه آنها را هنوز بدعت و حرام می‌شماریم...¹¹

«آیین» در شماره هفتم این بحث را ادامه می‌دهد و زیر عنوان «علم و ترقی» می‌نویسد:
«ترقی هر ملت وابسته به علم است... هر ملت که ترقی کرده است به واسطه علم و معارف و به سبب هنر و صنایع است... حکمت و معرفت را در هر جا دیدید، اخذ کنید. تعلیم‌دهنده خواه مسلم باشد خواه کافر...»¹²

«آیین» به دبستان، آموزش و پرورش نوباوگان توجه جدی داشته و تأکید کرده که:
«ترقی نمودن هر ملت وابسته به علم است و اولین جای تحصیل علم مکتب ابتدایی (دبستان) است... و لازم‌ترین وظایف و واجب‌ترین تکالیف انسان تعلیم و تربیت نو نهالان است»¹³ «هیچ ملتی ترقی نخواهد کرد مگر با اصلاح مکاتب و مدارس. مکاتب و مدارس هم اصلاح نخواهد شد مگر موافق به زمان حاضر...»¹⁴

هفته‌نامه آموختن زبان‌های خارجی از جمله روسی و فرانسوی را ضرور می‌داند و نظریه آن‌های را که آموختن زبان روسی را گناه می‌دانند، نقد و تقبیح می‌کند. در همین رابطه می‌نویسد.
«زبان روسی را که از جهت رونق تجارت و صناعت و بهبودی امور زندگانی و معیشت‌مان به وی محتاج و مجبوریم»، باید آموخت.¹⁵

نشریه «آیین» با تشویق حکومت بخارا در اجرای اصلاحات از امیرعالم خان دعوت کرد که در عرصه‌ی اصلاح آموزش و پرورش اصلاحات را عملی سازد. در همین راستا در شماره‌ی ۸ سال ۱۹۱۵ هفته‌نامه زیر عنوان «اقدامات اصلاح‌کارانه حکومت بخارا» می‌خوانیم که:
«مدتیست با کمال جدیت هرچه صدا داشتیم فریاد کشیده لزوم اصلاح مدرسه و مکاتب‌ها را به پیشگاه ملت عرض کردیم... تا قلم راه می‌رفت نوشتیم .. که اگر مکاتب‌های مانرا مطابق تقاضای زمان اصلاح نکنیم از محافظه حیات و شرف ملیه خویش بکلی عاجز خواهیم ماند ... این همه فریادهای ما بی‌تأثیر نماند. در دل زمره جوانان متفکر نقش بست. امروز در هر گوشه مملکت ما خیلی خیلی ترقی‌خواهان و اصلاح‌طلبان پیدا شده که مشغول حرکات اصلاح‌کارانه گردیدند...»¹⁶

اما امیر بخارا و درباریان او نه تنها گوش شنوا برای شنیدن پیشنهادهای اصلاحی معارف‌پروران و اصلاح‌طلبان بخارا نداشتند، بلکه این پیشنهادها را به حال اقتدار حاکمیت خود مضر می‌دانستند. در چنین اوضاع و احوال «آیین» زیر عنوان «چرا اثر نمی‌بخشد؟» می‌نویسد:
برغم اینقدر بحث‌ها، مقاله‌ها، اشعار در باره آموختن علم و ترویج معارف در عمل هیچ تأثیر ندارد. در حالیکه ترقی هر ملت زاده علم است و ذلت هر ملت زاده جهل است. مردم دنیا هر روز در ترقی، ما معکوساً در تنزل.¹⁷

هفته‌نامه پیوسته کوشش کرده که کشورهای اسلامی را در عرصه‌ی معارف مثال بیاورد و بخارا را با آنها مقایسه کند. از جمله می‌نویسد:
در کشورهای اسلامی ترکیه، مصر، مراکو، ایران، عربستان سعودی، افغانستان، ... حکومتات و علما در صدد باز کردن مکتب هستند اما در بخارا بر عکس.

حکومت و علمای بخارا دو و سه مکتب که جوانان با غیرت بخارا به خانه‌های خودها باز کرده بودند، بست و این بسته شدن مکتب را وجدان هیچ یک از حکومت و علمای اسلامیه کره زمین قبول نه نموده بود. خیلی امر عجیب و باعث گریه است ... کودکان را از دانستن ضروریات دینیه و تعلیم حساب و تاریخ ... منع نمودن...¹⁸

«آیینه»، برای بیشبرد اهداف خود شیوه مناظره را به کار برده است. بیش بردن مناظره، دیالوگ، پرسش و پاسخ در صفحه‌های روزنامه‌ها یکی از شیوه‌های شناخته‌شده برای بیان افکار و اعتراض علیه دشواری‌ها و نابسامانی‌های اجتماعی است. هفته‌نامه از این شیوه استفاده کرده است. درونمایه مناظره‌های هفته‌نامه‌ی «آیینه» عمدتاً بر محور علم و جهل، معارف و بی‌سوادی استوار است. در اینجا دو نمونه از آنها را می‌آورم.

در مناظره بین علم و جهل در شماره ۲۹ «آیینه»، مارس ۱۹۱۴ می‌خوانیم:
مردی در خواب می‌بیند که دو فرد که یکی از جبین‌اش نور می‌بارد و دیگری از چهره‌اش زشتی و تاریکی با هم دعوا دارند. مناظره چنین ادامه می‌یابد:

«از یکی پرسیدم: برادر اینها گی هستند، چرا با هم دعوا می‌کنند؟ جواب داد: این مرد نورانی‌که می‌بینی علم است و این شخص که چون شب تیره و تاریک جهل است. اینها مدتیست با هم سر دعوا دارند، می‌خواهند یکدیگر را از میان بردارند... در این اثنا بود که شخصی که نام شریفش علم است یکباره آواز داد که فرزندان من ... مرا دریابید، من به شما لازم هستم و دل شما را به نور خود منور نموده، شما را براه نیک هدایت خواهم کرد. در این اثنا از خواب بیدار شدم...»¹⁹

در «مناظره قدیمی با جدیدی» هفته‌نامه سعی می‌کند که به دو پرسش پاسخ بدهد.

چرا عده‌ای را جدیدی می‌گویند؟
چرا زبان روسی را باید آموخت؟

مناظره چنین آغاز می‌شود:
«قدیمی: برادر شما را چرا جدیدی می‌نامند؟»

جدیدی: جدیدی‌ها می‌خواهند که به کمک قرآن و از روی اقتضای زمان، هرگونه علوم و فنون جدیده را بیاموزند، هم‌چون: فلسفه، جغرافیا، حساب، هندسه، طب، تاریخ ... زبان‌های روسی، فرانسوی، انگلیسی و غیره ... اینک بنابر همین جهت ما را جدیدی می‌نامند.

قدیمی: هر کسیکه زبان روسی یاد گیرد، کم کم اخلاقش فاسد و اعتقادش از دین سست می‌شود....
جدیدی: تا حال هیچ‌کس از دانستن زبان روسی ... کافر نشده است و نخواهد شد... حالا که حکمران مملکت و آمر ما روس است، نه تنها زبان او را بلکه نیز خط و قانون‌های او را دانستن لازم است...»²⁰

واپس‌ماندگی جامعه، سطح پایین سواد و پیش از همه سرشت استبدادی نظام امیران بخارا پاره‌ای از سنت‌های ناپسند و عادات مضر را در جامعه ایجاد کرده بود، که گروه‌های وسیعی از مردم به آن باور داشتند. این باورهای خرافی به مثابه‌ی نیروی سخت‌جان به عنوان مانع در راه عصری‌سازی و رشد جامعه عمل می‌کردند. امیر و ملاهای محافظه‌کار سعی می‌نمودند که مردم عادی را در جهل و خرافه‌پسندی نگهدارند.

هفته‌نامه خرافه‌پسندی، جهالت و سنت‌های ناپسند را نقد می‌کند. به نظر مجله جهالت یعنی «بی‌ثروتی، بی‌قوتی، بدبختی، گمراهی، فلاکت، ذلت، مانع ترقی، ... جهالت است که ما را خادم و نوکر بیگانگان ساخته ... جهالت دشمن بزرگ ماست. بخارا زمانی مرکز علوم بود ولی حالا در جهالت غرقه است. ...»²¹

مجله رسم و رواج ازدوج را همراه با هزینه سنگین آن به نقد کشیده و آنرا باعث انواع فحشا می‌داند و همچنین مراسم پرهزینه خاکسپاری و فاتحه‌خوانی را نیز انتقاد می‌کند و مردم را به ترک جهالت، سنت‌ها و عادات ناپسند ترغیب می‌نماید.

یکی از اماج‌های معارف‌پروران نگهداری میراث ادبی، علمی و فرهنگی بخارا است. مجله کلایه دارد که چنگیزیان کتاب‌های علمی ما را سوختند و فرنگیان آنها را به کتابخانه‌های خود انتقال دادند و از آن استفاده کردند. «تا امروز فرنگیان کتاب‌های کهنه ما را به نرخ اعلی از ما می‌گیرند و می‌برند؟»²² هفته‌نامه قاچاق آثار ادبی و تاریخی بخارا را به غرب به نقد می‌کشد و پیشنهاد می‌کند که حکومت از میراث‌های تاریخی بخارا پاسداری کند.

مجله شیوه‌ای گفتگو را با خوانندگان خود به کار می‌برد و نامه‌های خوانندگان را منتشر می‌کند. نامه‌ها بیشتر انتقادی هستند. از جمله: شاکردی از سمرقند می‌نویسد که مردم پول را به بهبودگی مصرف می‌کنند و برای ساختمان مدرسه نمی‌دهند. خواننده‌ای طی نامه‌ی «آینه» را فاقد مطالب سودمند می‌داند. البته مجله با آن موافق نیست و پاسخ می‌دهد. خواننده‌ای طی نامه‌ی پیشنهاد می‌کند که چند نفر اشخاص باعتبار مملکت به کمک روسیه «مدرسه‌ی تجار» تأسیس کنند.

انتخاب نام نیکو، با معنی، زیبا و دارای آهنگ خوب برای فرزندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در همین راستا یکی از نوشته‌ها زیر عنوان «نام نهادن بچه‌گان» به مسئله نام‌گذاری فرزندان پرداخته: «بنده در مکتب معلم‌ام. چون اطفال به مکتب برای خواندن می‌آیند، از اسم آنها سوال می‌نمایم... [برخی] جواب می‌دهند که عمورقلی، بالته‌قلی، جوره‌قلی، ایش‌مراد، تاش‌مراد و امثال این‌گونه نام‌ها می‌شنوم... این نام‌های خوب برای بچه‌ها نیست... بر ما لازم است که به فرزندان خود نام نیکو و با معنی گذاشته این حق را از گردن خود ساقط نمایم...»²³

در صفحه پستی مجله پیوسته شماری از کتاب‌های فارسی با قیمت‌های آن منتشر می‌شود. این کتاب‌ها را علاقمندان می‌توانند از اداره «آینه» به دست آورند. در پستی یکی از شماره‌های مجله نام کتاب‌های زیرین آمده است:

شهنامه، کلیات نظامی و بیدل، مثنوی شریف، خط و خطاطان، تاریخ ایران؛ تاریخ ایران بزرگ، رباعیات مولانا، تاریخ بختیاری، اصول علم جغرافیای مصور، دستور زبان فارسی، حقیق‌نامه، هئیت جدید، تقویم ایران، ...

نشریه «آینه» در شرایطی منتشر می‌شد که فرهنگ روزنامه‌خوانی و نوشتن مقاله در روزنامه‌ها در آن برهه در سطح نازل قرار داشته است. «آینه» در همین رابطه چنین نوشته:

« بعضی از صاحب‌منصبان (کارمندان ارشد) حکومت بخارا از اداره خواهش می‌دارند که امضاء آنها محفوظ باشد، چونکه در بخارا مقاله‌نویسی و یا مطبوعات خوانی از جمله قبايح حساب می‌شود...»²⁴

هفته‌نامه‌ی «آینه» به دو زبان فارسی و ازبکی در قطع ۱۵ در ۲۵ با خط نستعلیق در سمرقند منتشر شده است. بعضی شماره‌های آن مطالبی را به زبان روسی نیز منتشر کرده است. مجله مطالبی را از روزنامه‌های دیگر اقتباس و منتشر کرده. شعر فارسی در صفحه‌های مجله جایگاهی چشمگیر داشته است. مجله «در قفقاز، ایران، ترکیه، افغانستان، تاتارستان، هند و دیگر کشورهای آسیا خواننده داشت.»²⁵

به نظر نگارنده‌ای این سطور نثر فارسی مجله، آمیزه‌ای از فارسی کهن و فارسی متعارف درایران و افغانستان با لجه‌ی بخارایی بوده و متأثر از حضور واژه‌های عربی و روسی می‌باشد. اکثر واژه‌های عربی را مدارس بخارا به کار می‌بردند و قشر روزنامه‌خوان عمدتاً آموزش مدرسه‌ی داشتند و واژه‌های روسی را در آن زمان دستگاه دیوانی امپراتوری روس و موسسات صنعتی دربخارا استفاده می‌کردند. از این رو مجله ناگزیر به کار برد این واژه‌ها بوده.

به طور کل، نثر فارسی هفته‌نامه برغم اینکه پیشینه‌ی صد ساله دارد، روان و قابل فهم است. زبان بسیاری از نوشته‌ها ساده است و این امر زمینه‌ی نفوذ نشریه را نه تنها در میان گروه‌های روشنفکری افزایش داد بلکه میزان تأثیرگذاری آن را در میان لایه‌های کم سواد جامعه بالا برد. نثر مجله عفت کلام، حرمت و عزت قلم را نگه داشته و از به کار بردن عبارات مستهجن دوری نموده و به طور کلی از اتهام و افترا، زخم زبان و استهزا پرهیز نموده.

تجددگرایان معروف آن زمان از جمله سیدرضا علیزاده سمرقندی، عبدالروئوف فطرت بخارایی، میرزاسراج حکیم بخارایی، صدیقی عجزی سمرقندی، صدرالدین عینی بخارایی و دیگران در هفته‌نامه‌ی «آینه» مقاله می‌نوشتند.

و سخن فرجام:

هفته‌نامه‌ی «آینه» دیدگاه‌های «جدیدی‌ها» را پیش از همه بازتاب داده و «... بهترین نشریه‌ی محلی

آسیای‌میانه پیش از انقلاب اکتبر بوده است»²⁶ این هفته‌نامه نشریه‌ی بود سیاسی و اجتماعی و بیشتر به مسایل گسترش معارف، اصلاح مکتب‌ها و مدارس، سوادآموزی، دانش‌اندوزی و آموزش علوم دینی و دنیوی، آموزش زبان‌های خارجی، جستجوی راه و چاره برای علاج دردهای

جامعه، آبادی وطن، بیداری ملت و مذمت عقاید خرافی پرداخته است. این مجله سعی کرده که دریچه‌ی تازه‌ی بروی بخارائیان به جهان نو بگشاید و آنها را با تمدن جهانی آشنا سازند و بر این باور بود که مردم باید ساختارها و قوانین دولت‌مداری کشورهای دیگر را بدانند. مجله به تجربه‌ی پیشرفت و تجدد در ژاپن توجه دارد و از پیشرفت ژاپن در حوزه‌های مختلف از جمله ترقی علم و مطبوعات یاد می‌کند. مجله که در

آستانه‌ی تدارک جنگ جهانی اول منتشر می‌شد به مسایل جنگ نیز پرداخته است و دلیل شعله‌ور شدن آنرا منافع کشورها می‌داند.

"آئینه"، در نبود نظام مطبوعاتی و قانون مطبوعات، یعنی در فضایی که دستور و فرمان امیر بخارا قانون بود، منتشر می‌شد. عمده ترین دشواری فعالیت آن جو حاکم نظام مستبد، فضای اختناق و سانسور بود. آنها با در نظر داشت جو سانسور و خفقان در نشر افکار خود جانب احتیاط را مراعات می‌نمودند تا یکسو با حکمران روسیه‌ی تزاری در بخارا و همچنین با هیأت حاکمه امارت به رهبری امیر بخارا و روحانیون محلی درگیر نگردند. اما برغم همه این رعایت‌ها اندیشه‌های روشنگرانه‌ی مجله با اعتراض سخت بعضی از افراد روحانی روبرو شد و آنها مجله را به انحراف از مسیر اسلام راستین متهم کردند.

هفته‌نامه‌ی «آئینه» از ۲۰ اوت ۱۹۱۳ تا ۱۵ ژوئن ۱۹۱۵، مجموعاً ۶۸ شماره چاپ و منتشر شده است. همین ۶۸ شماره‌ی هفته‌نامه‌ی "آئینه" اسناد ارزشمند اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آن روزگار است، که درون‌مایه اندیشه‌های مطروحه در آن عمدتاً بر محور اصلاحات و معارف‌پروری استوار بود و در امر بیداری ملی، سیاسی، انکشاف افکار اجتماعی - سیاسی جوانان و تشکل آنها دور یک برنامه‌ی اصلاح‌طلبانه خدمات ارزنده‌ای انجام داده.

جدی ۱۳۸۸ خورشیدی
ژانویه ۲۰۱۰ میلادی

پانوشت‌ها:

1. ماوراءالنهر نامی است که عرب‌ها بعد از استیلا بر سرزمین‌های راست آمودریا بر این مناطق به جای فرارود دادند و امروز بخشی از آسیای‌میانه می‌باشد، بخارا و سمرقند از شهرهای مهم آن است.
2. آیین، شماره ۱، ۲۰ اوت ۱۹۱۳.
3. همانجا.
4. جدیدی‌ها: در اوایل سده‌های بیستم مبارزه سیاسی - اجتماعی میان نیروهای ارتجاعی، متعصب و سنت‌گرا از یکسو و نیروهای روشنفکر جوان هوادار اصلاحات از سوی دیگر در بخارا شدت کسب کرد که در نتیجه نیروی جدیدی پدید آمد که به نام «جدیدی‌ها» یا «جوان‌بخاران» نامیده می‌شوند. مطبوعات شرق در امر تشکیل نهضت «جدیدی‌ها» سهم با اهمیتی داشته است و البته هم‌زمان «جدیدی‌ها» با انتشار نشریه‌های مانند «بخارای شریف»، «سمرقند»، «آیین» ... به پخش و ترویج افکار خود همت گماشتند.
- نوگرایی «جوان‌بخاران» واکنش شدید ملایان متعصب و امیر عالم خان را بوجود آورد. آن‌ها در سال ۱۹۱۷-۱۹۱۸ دست به قتل عام هزارها روشنفکر زدند که در تاریخ کمتر نظیر دارد. این سرکوب خونین پراگندگی و فروپاشی سازمان «جوان‌بخاران» را در پی داشت. بخشی از نیروهای جنبش «جوان‌بخاران» به بلشویسم و بخشی هم به پان اسلام‌یسم و پان ترکیسم پیوستند و تجددگرایان و تجددگرایی به بوته‌ی فراموشی سپرده شد.
5. امیر عالم خان (۱۸۸۰ - ۱۹۴۴)، امیر بخارا در سال ۱۹۲۰ به افغانستان پناهنده شد و در ۱۹۴۴ در کابل در گذشت و در همانجا دفن شد. امیر بخارا در سال‌های پناهندگی در افغانستان، خاطرات خود را به نام «تاریخ حزن‌الملل بخارا» به زبان فارسی نشر کرد که با کوشش و اهتمام محمد اکبر عشیق کابلی در سال ۱۹۹۰ در پیشاور نشر شده. نثر نوشته‌ی وی آمیزه‌ی از گویش زبان فارسی کابل و بخارا است.
6. دانشنامه ادب فارسی، جلد یکم، آسیای مرکزی، ۱۳۷۵ خ، تهران، ص ۲۰۴.
7. ایرانیکا، جلد ۴، ص ۹۹.
8. رحیم مسلمانیان قبادیانی، www.encyropaediaislamica.com
9. ترکستان در آغاز قرن بیستم، زبان روسی، تاشکند، ۲۰۰۰، ص ۱۴.
10. دایرةالمعارف ادبیات و صنعت تاجیک، زبان فارسی، سیریلیک، جلد ۱، ص ۲۷۲.
11. آیین، شماره ۳، ۱۰ نوامبر ۱۹۱۳.
12. آیین، شماره ۷، ۷ دسامبر ۱۹۱۳.
13. آیین، شماره ۲۲، ۲۲ مارس ۱۹۱۴.
14. آیین، شماره ۱۰، ۲۸ دسامبر ۱۹۱۳.
15. آیین، همانجا.
16. آیین، شماره ۸، ۳۰ ژانویه ۱۹۱۵.
17. آیین، شماره ۴۸، ۲۰ سپتامبر ۱۹۱۴.
18. آیین، شماره ۳۹، ۱۹ جولای ۱۹۱۴.
19. آیین، شماره ۲۳، ۲۹ مارس ۱۹۱۴.
20. آیین، شماره ۳۱، ۲۴ مه ۱۹۱۴.
21. آیین، شماره ۲۲، ۲۲ مارس ۱۹۱۴.
22. آیین، شماره ۲، ۲ نوامبر ۱۹۱۳.
23. آیین، شماره ۳۱، ۲۴ مه ۱۹۱۴.
24. آیین، شماره ۱۲، ۱۶ آوریل ۱۹۱۵.
25. دایرةالمعارف شوروی تاجیک، زبان فارسی، سیریلیک، جلد ۵، ص ۳۰۹.
26. دانشنامه ادب فارسی، جلد یکم، آسیای مرکزی، ۱۳۷۵ خ، تهران، ص ۲۰۴.